

PAPER DETAILS

TITLE: SOME OTTOMAN GOVERNMENT`S FERMANA, PROVISION AND BERATS
REFLECTING CITY SOCIAL AND ECONOMIC LIFE FROM 16TH TO 18TH CENTURY AT
USKUDAR

AUTHORS: Nihat FALAY

PAGES: 59-76

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/304369>

ÜSKÜDAR'DA 16. İLA 18. YÜZYILLARDAKİ ŞEHİR SOSYAL VE İKTİSADÎ YAŞAMINI YANSITAN BAZI OSMANLI YÖNETİMİ FERMAN, HÜKÜM VE BERÂTLARI

Nihat Falay*

ÖZET

Bu çalışmada Üsküdar'daki 16.-18. yüzyıllarda şehir sosyal ve iktisadî yaşamı Osmanlı ferman, hükiim ve berât örneklerinden hareketle yansıtılmaya çalışılmış, İstanbul Ahkâm Defterleri ve Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Arşiv Katalogu yararlanılan temel kaynaklardır. Bunlara ilaveten akademik yayınlardan da yararlanılmıştır.

Yararlanılan belgelerden fermanlar; Divân-ı Humayûn'da alınan kararlardır ve bunlar defterlere kayıtlıdır. Divân'da alınan kararlardan oluşan İstanbul ve Üsküdar ile ilgili fermanlar genelde, İstanbul'un ve özellikle Üsküdar'ın sorunlarının yönetimine ve çözümüne ilişkin olarak merkezî idarenin bakış açısını belirtmesi nedeniyle önemlidir. Ancak bu yönetim ve çözüm önerileri, şehir yaşamının arzulan düzeyde ve zamanında gerçekleşmesine yöneliktir.

Merkezde tutulan ahkâm defterlerinin önemli özelliği ise, Divân'da belirtilen karar kayıtlarının tamamının önce mühimme defterlerine daha sonra ahkâm ve şikayet defterlerine kaydedilmiş olmasıdır.

Bu belgelerden izlenebileceği üzere, Osmanlı Devleti yönetiminin, bir yandan tüm ülkeye öte yandan Üsküdar'a ilişkin şehir sosyal ve ekonomik yaşamını, vakıflar rejimini, esnaf teşkilatını ve kurumlarını, tarımsal süreci ve düzeni, finans ve ticaret hayatını ve vergileme sistemini, yaşamın tüm hücre, doku ve işlemleri itibarıyla hem yaygın düzeyde hem de yakından takip etmekte olduğunu ve düzenlediğini görebilmekteyiz. Bu takip ve düzenleme süreci; fiil ve kurumlara yönelik önlemler alınması, uyarıda bulunulması ve nihayet cezalandırılması gibi temel noktalarda belirginleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, Osmanlı Yönetimi, Ferman, Hüküm, Berât

JEL Kodu: N9, N95

SOME OTTOMAN GOVERNMENT'S FERMANA, PROVISION AND BERATS REFLECTING CITY SOCIAL AND ECONOMIC LIFE FROM 16TH TO 18TH CENTURY AT USKUDAR

ABSTRACT

In this study, 16 to 18, in Üsküdar. social and economic life in the city century Ottoman edict, has tried to be reflected in the terms and move on patents sample, and the Topkapı Palace Museum in

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Merkez Yerleşkesi Rektörlük Binası 1.Kat 34119 Beyazıt/İSTANBUL, Email: nfalay@istanbul.edu.tr

Istanbul Ahkam Books are the main source utilized Ottoman Archives Catalog. In addition, it benefited from academic publications.

Edict from the documents used; Divan-ı Humayun and is registered to the decisions taken in their book. Edict and Üsküdar on Istanbul Divan consisting of the decisions taken in general, and particularly the management of Istanbul's Uskudar, regarding the solution of the problem and it is important to mention that due to the perspective of the central administration. However, this management and solutions are intended to take place at the desired level of city life and time.

The important feature of the center held the canon of books, all of the mentioned decision before the Divan record in the book is important judgments and complaints recorded in the later book.

As can be seen from these documents, the Ottoman Empire and management, while the whole country, while Üsküdar on urban social and economic life, the foundation's regime, trades organization and institutions, agricultural process and order, financial and commercial life and the taxation system, all the cells of life, texture and operations as well as the common level to follow closely that we can see and edit. This follow-up and assessment process; take measures to prevent verbs and institutions, such as warning and was finally punished as evident in the basic point.

Keywords: Üsküdar, The Ottoman Government, Fermana, Provision, Berat

JEL Code: N9, N95

I- YÖNTEM

Bu çalışmada Üsküdar'daki 16.-18. yüzyıldaki şehir sosyal ve iktisadi yaşamı, Osmanlı ferman, hüküm ve berât örneklerinden hareketle yansıtılmaya çalışılacaktır.

Fermanlar; Divân-ı Humâyûn'da alınan kararlardır ve bu kararlar defterlere kayıtlıdır. Divân'da alınan kararlardan oluşan İstanbul ve Üsküdar ile ilgili fermanlar, İstanbul'un sorunlarının yönetimine ve çözümüne ilişkin olarak merkezî idarenin bakış açısını içermesi nedeniyle önemlidir.

Merkezde tutulan defterler içinde ferman türü kayıtların yer aldığı belgelerden ahkâm defterlerinin önemli özelliği; Divân'da belirtilen önemli karar kayıtlarının tamamının önceleri mühimme defterine daha sonra da bunların bir kısmının ahkâm ve şikayet defterlerine kaydedilmiştir. Ferman kayıtlarının önemli bir kısmı zaten kadılara hitaben kaleme alınmış belgelerden oluşmuştur.

Burada, hicrî takvim esaslı olan söz konusu belgeler, miladî takvim esasına göre ve günümüz Türkçesine çevrilmiş haliyle sıralanmıştır.

II- GİRİŞ

Bu çalışmanın ileriki aşamalarında verilecek örneklerin; kullanılan kavramların ve değinilecek belgelerin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı ön bilgilerin hatırlatılması yerinde olacaktır:

1- Osmanlı siyasî ve idarî yapısında; padişah ve taht makamı yanında ordu, merkezî hükümet, kaza idaresi ve adlî düzen denilen bir çerçeve esas olarak kabul edilir.

a) Özellikle İstanbul'un alınmasıyla Osmanlı düzeni siyasi kurumlar açısından artık imparatorluk niteliğine kavuşmuştur. Çünkü fetihlerin Anadolu dışına ve özellikle Balkan bölgesine genişlemesiyle bu nitelik eylemli bir duruma dönüşmüştür. Örneğin; II. Mehmet,

babası ve kendisinden öncekiler gibi sadece sultanlık payesi ile yetinmemiş ve padişah ünvanını almıştır. Öyle ki, sultanın haftada iki gün divandaki görüşmelere başkanlık etmesi, divan toplantılarını yönetmesi yoluyla devletin yürütme görevinde en önemli fonksiyonunu vezir-i âzama devretmesi, onu ancak kendisine arz edilecek konuları ve Divan'ın kararlarını kabul veya reddeden mutlak iradeli bir baş otorite haline getirmişti (Akdağ. 1974. 72).

b) Merkezî hükümet açısından bakılırsa (Akdağ. 1974. 74-79); gerek Selçuklular döneminde gerekse Osmanlıların İstanbul'u almasından öncesinde, merkezî hükümetler, kendilerinde olan yetkiler itibarıyla köklerini medreseye dayamış durumdaydılar. Yani, merkezî hükümet ve devleti yöneten ve kamu görevlerini idame ettirenler doğrudan doğruya medrese eğitimi görmüş olan danişmentler veya ulemâlar idi. 1453'den sonraki dönemlerde ise yönetim karakteristiğinin esasını örfilik-askerîlik oluşturmaya başlamıştır. Yani üst düzey yöneticiler artık, padişahın kapısında yetişen ve Enderun terbiyesi almış kimselerdir.

Divân'ın görevleri üç daire halinde bölünmüştü:

Birinci daire; vezir-i âzama bağlı olarak asayiş ve askerinin yönetimini sağlamaktaydı. Önemli kasabalara ve özellikle büyük şehirlere subaşıların atanması, sancak ve vilayetlere beyler ve beylerbeyleri yollanması, dirliklerin dağıtılması için beratların yollanması bu dairenin işiydi. Başında vezir-i âzamanın bulunduğu örfî-askerî daire ülkedeki güvenlik düzenini, bağımsız subaşılar ile askerî düzeni de beylerbeyleri ve sancak beyleri aracılığıyla yürütmüştür. Merkezî yönetimden vilayetlere ve sancaklara doğru, adı geçen işler için zorunlu olan yazışmaları ve hükümetin emirlerini vezir-i âzamdan beylerbeyine, onlardan sancakbeyi ve alaybeyine, sonra da çeribaşılarına doğru işleyen bir düzen vardı.

İkinci daire; maliye dairesidir ki, burada devletin tüm gelir ve giderlerinin hesapları tutulur ve başındaki görevli de defterdardır. Önceleri tek olan defterdar daha sonra Anadolu ve Rumeli defterdarları olarak ikiye çıkarılmıştır. Maliye dairesi, vakıflara ve dirliklere ait hesapları da tutmak zorundadır ve bu hesaplar bu nedenle mukataa, vakıf, timar ve benzeri bölümlerin defterlerinde gösterilirdi.

Üçüncü daire ise; adliye ve kanun işlerine bakan teşkilattır. Bu yetki önce sultanın üzerinde iken, sonraları padişahların, vezirlerini kendilerine vekil yaptığı görülmüştür.

c) Kaza yönetimlerine gelince (Akdağ. 1974. 83-88); her kaza, çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile çevrelenmiş köylerden oluşuyordu ve yöneticisi kadı idi. Kadılar kaza denilen bölgelerin idare merkezleri olan şehirlerde oturuyorlardı. Subaşılar da kadı'nın buyruğu altında bulunurlardı. İstanbul alındığında, önce Anadolu şehirlerinde olduğu üzere buraya da tek kadı atanmıştır, fakat sonraki yıllarda nüfusun artması ve şehir sınırlarının genişlemesi üzerine başşehir (dört) kadılığa ayrılmıştır. Bunlar; İstanbul, Galata, Üsküdar ve "Haslar" kadılıkları olmuştur. Bununla bağlı olarak Üsküdar, Eyüp, Galata kazalarının üçlü olmak üzere ünvanı da Bilad-ı Selâse'dir (Akdağ. 1975. 263 ve Ergin. 1996. 27).

Bu kadılıkların kendi içlerinde de naiplikler kurulmuştur. İstanbul surları dışındaki köyler, yakınlıklarına göre bu kazalara bağlanmıştır. Örneğin, Anadolu tarafındakiler Üsküdar'a, surların batısında bulunan hassa çiftlikleri Haslar kadılığına, Kağıthane tarafına ve Boğazın Rumeli tarafına düşen köyler de Galata kadılığına bağlı idiler. Bu kadıların esnafın üzerindeki nüfuzu hem kesin hem de cezaları gayet şiddetli idi (Ergin. 1996. 27).

d) Adlî düzene gelince; kaza merkezi olan yerlerde, mahkeme denilen bir daire vardır ve bu daire çoğunlukla kadı'nın oturduğu evi ile caminin yanında olmuştur. Kadı'nın temel görevi; mahkeme işleri idi. Bunun yanında kendisi asayiş, yönetim ve belediye işlerinin de başı durumundadır. Kadıların, naip denilen yardımcıları yanında, ilgili kazaya bağlı bulunan bucaklarda da bucak naipleri vardır (Akdağ. 1974. 97-99).

2- 18. yüzyılda, Anadolu'da ahalinin ve yolların yeniden teşkilatlandırılması, köy ve kasabalarını terkeden halkın eski yerlerine nakli amacıyla bölgeler ve yollar üçlü bir ayırıma tâbi tutulmuştur: sağ-kol, sol-kol ve orta-kol. Buna göre sağ-kol; Üsküdar'dan başlamak üzere Eskişehir'den Adana tarafına doğru uzanıyordu; sol-kol, yine Üsküdar'dan başlamak üzere Gebze, İzmit, Düzce üzerinden Konya ve Kars'a kadar uzanıyordu; orta-kol ise yine Üsküdar'dan Tokat, Sivas üzerinden Bağdat'a uzanıyordu (Halaçoğlu. 1988. 96).

3- 18. yüzyılda, Osmanlı devletinde sol-kol yönünde olmak üzere Üsküdar'dan Çıldır'a kadar olan yerlerdeki kadılara, naiplere, zâbitlere, âyana ve ahâliye hazinenin korunması ve yerine ulaştırılması için yazılan hükümlerde; yol esnasında hazineye bir zarar gelmesi yahut bir ihmalin bulunması halinde, zararın olayın geçtiği yerdeki âyan ve ahaliye ödettirileceği konusu üzerinde özellikle durulmuştur (Özkaya. 1977. 44). Örneğin; Şubat 1783'de Üsküdar'dan Anadolu'nun orta-kolunun sonuna kadar olan yerlerdeki görevlilere gönderilen bir fermanla, bir süreden beri ayân-ı memleket tarafından bu işe özen gösterilmediği vurgulanmıştır (Özkaya. 1977. 265). Zaten 19. yüzyılda da Anadolu'daki âyanlar hakkında çok sayıda şikayetlerin yansıtıldığı ve bu bağlamda Üsküdar'a bağlı Görele veya diğer adı Pazarköy olan kazanın âyanı Halil Beşe hakkında şikayetlerin olduğu bilinmektedir (Özkaya. 1977. 214-215).

4- Konar-göçer halk devamlı olarak yer değiştirdiği için, hukuksal düzen açısından üzerinde bulundukları toprakların teşkilatına bağlı olarak has, zeamet ve timar reâyası sayılıyorlardı. Bu nitelikleri, Osmanlı yönetimince verilen kararlara da bu paralelde yansımıştır. Örneğin, Yeni-il Türkmenleri Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Vakfı'nın reayası olup bu vakfın mukataasına dahil sayılıyorlardı. Bu nedenle de kayıtlarda bazen Üsküdar Türkmenleri veya Üsküdar evi şeklinde geçmektedir (Halaçoğlu. 1988. 20 ve 25).

5- Osmanlı Devleti Sanayii üzerindeki tartışmalar, temel olarak esnaf loncalarının nitelikleri üzerinde yoğunlaşır. Bunun nedeni, bu organize esnaf gruplarının siyasi merkezlerde oynadığı kritik roldür. Çünkü loncaların devlet için büyük önemi vardı ve bu önem, hükümetin sivil ve askeri ihtiyaçlarını karşılayan çeşitli malları üretmelerinden ve vergi gelirlerinin önemli bir kısmını sağlamalarından doğuyordu. Devlet de bu nedenle lonca üyelerinin faaliyetlerini dikkatle izliyor ve kaydediyordu.

Loncaların bir malı üretim ve satma haklarına sahip olması hem devlet hem de esnaf açısından faydalı idi. Öyle ki, bazı lonca başları, vergilerin tahsil edilip hazineye gönderilmesine yardım etmiş ve loncalar üretilen malların devlete ve tüketicilere erişmesini kolaylaştırmıştır. Bu yolla da pazarlarda tek üretici ve tek satıcı olmak hakkını ve hammadde sağlanmasında devlet yardımını elde etmeyi başarmışlardır. Ne var ki 1838 Baltalimanı Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile hükümet, meslekî inhisarlar (tekeller) konusundaki siyasetini değiştirmiş ve tüm inhisarları feshetmiştir. Buna göre, ticaret serbest olacaktı. Oysa Üsküdar'daki basmacılar hâs'ı, yemeni üretmek hakkını elde etmişlerdi. Bu nedenle 1840'da Yenikapı'da bir basmacı grubu Üsküdar'daki loncanın inhisarına, Tanzimat hükümlerine aykırı olması gerekçesiyle itiraz etmiştir (İnalçık. 2044. c.2. 1003-1009).

6- Osmanlı Devleti yönetiminin başlıca sorunlarından biri de, İstanbul gibi dev bir kentin iâşesinin temini (Ülgener. 1951. 52-54) ve dönem açısından muazzam nüfusunun ihtiyacı olan temel yiyecek maddelerinin sürekli akışını sağlamak idi. Çünkü kentteki kitlelerin bazen buğday ve un sıkıntısına düşmesi merkezî hükümet için ağır sosyal sorunlar yaratıyordu. Saraya ve bu kentin halkına hergün makul fiyatlarda ekmek sağlanması hükümet için okadar yaşamsal bir sorun olmuştu ki, vezir-i âzâmın en önemli görevlerinden biri de her hafta çarşı teftişine çıkarak tahıl stoklarını, fırınları ve ekmek fiyat ve kalitesini denetlemek idi. Bu denetlemelerde, halka aşırı yüksek fiyatla ekmek sattığı saptanan esnaf ağır cezalara çarptırılırdı. Kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratmak zaten “Osmanlı saltanatının temelini ortadan kaldırmakla” eşdeğer tutulurdu. Bu nedenle hükümet, darlık zamanlarında fiyatları belirli zaman aralıklarıyla yeniden hesaplamaya gider ve *imaret*ler aracılığıyla da yoksullara bedava tahıl dağıtarak sıkı bir fiyat denetimi uygulardı. Buna paralel olarak, erzak teminindeki ve akışındaki gecikmeleri önlemek üzere değirmenlerin faaliyetlerini örgütlenme işini de üstlenirdi. Bu bağlamda, bazen tohumluk buğdayın üreticilerine, piyasa fiyatının yüzde 50 kadar altında avans verildiği de olurdu (İnalcık ve Quataert. 2000. c.1. 227).

İstanbul tahıl, et ve erzak başta olmak üzere hammadde ihtiyacının büyük kısmını Karadeniz bölgesinden sağlıyordu. Hükümet bunun için, nüfusa göre tahılın yeterli miktarda sağlanması ve ilgili yere zamanında ulaşması için sıkı ve bazen sert önlemler alıyordu. İstanbul’un iâşesinde en büyük sorun, nakliyatın gemilerle yapılması idi. Çünkü İstanbul’dan yelken açan büyük gemilerin sefer tarifelerine uymalarına karşın, buldukları navluna göre Karadeniz çevresinde bulunan limanlara uğrayan daha küçük tekneler İstanbul ile Karadeniz, Marmara ve Ege denizindeki iskeleler arasında sürekli gidip-gelirlerdi. İşte bu nedenle deniz taşımacılığı ve depolama işlemlerinin çok iyi örgütlenmesi zorunluluk taşıyordu. Bu bağlamda, İstanbul’a deniz yoluyla ulaşan yiyecek maddeleri olan yoğurt ve kaymak Eyüp ve Üsküdar’dan sağlanırdı. Çünkü süt, yoğurt ve taze kaymak gibi süt ürünlerine yönelik talep doğal olarak Eyüp ve Üsküdar gibi İstanbul’u çevreleyen ve yakın kırsal alanda mandıraların kurulmasına yol açmıştı. Bu bağlamda Eyüp ve Üsküdar’da bu mandıraların çoğu, kârlı olması nedeniyle İstanbul’un seçkinler zümresine ait idi (İnalcık ve Quataert. 2000. c.1. 230 ve 235 ve İnalcık. 1996. 213).

7- Öte yandan bilinmektedir ki, *payitaht* (başşehir) İstanbul’un beslenmesinin denetlenmesinde kilit rol oynayan görevli İstanbul kadısı idi. Kadı, resmen sadrazama bağlı olmakla birlikte, kentin günlük işlerini fiilen yürüten görevliydi. Bunun için de birçok malın *narhını* (saptanmış fiyatını) belirliyor, bu fiyatın uygulanmasını denetliyor ve bu konuda ortaya çıkan anlaşmazlıkları karara bağlıyordu. Kadılar bu görevleri yerine getirirken, kendisine Üsküdar, Eyüp ve Galata’daki görevliler ve özellikle onun yardımcısı olan *muhtesip* (çarşı müfettişi) veya *ihtisap emini* denilen görevlilerden yararlanıyordu (Faroqhi. 2004. 624). Bunlar, kadı’nın yanında icra memurları ve zabıta müfettişliği görevlerini yaparlardı (Ergin. 1996. 27).

Tüm bu kurum, işlem, görevli ve süreçlerle ilgili fakat Üsküdar’ın sosyal ve iktisadî yaşamıyla bağlantılı ferman, hüküm ve beratlarla ilişkin örnekler belli başlıklar altında ve tarih sırasıyla aşağıda verilmiştir.

III- ÜSKÜDAR’A İLİŞKİN FERMAN-HÜKÜM-BERÂT ÖRNEKLERİ

Bu paragrafta Üsküdar’da şehir sosyal yaşamı, vakıf sistemi, esnaf kesimi, tarım sektörü, finans ve ticaret süreci ve vergileme uygulamalarına ilişkin örnekler sunulacaktır:

A- Şehir Sosyal Yaşamı:

Burada şehir sosyal yaşamına ilişkin olarak; deniz feneri, arazi hudutları, ölenlerin defnedilmesi, tatarlara beygir verilmesi, mal ve eşya çalanların araştırılması, mahallelere çöp dökülmesi, tekke kurulması, kıptiler, evlerin yükseklikleri, kuralsız ağaç kesilmesi, reayaya yapılan zulüm, çiftlik asayişinin sağlanması, borç-alacak ihtilafı, taşraya gidiş-dönüş, dolandırıcılık, mal gaspı vb. konularda ferman-hüküm-berat örnekleri verilmektedir (Uzunçarşılı-Baybura-Altındağ. 1985 ve Kal'a. 1998-a. II ve IX):

1561: Kanuni Sultan Süleyman'ın; Üsküdar kadısına, Kadıköy'ünde Fenerbahçe Burnu'nda gemilerin selametle seyirleri için kapı ağası Yakup Ağa'nın yaptıracığı deniz fenerine müsaade edilmesi hakkındaki fermânı.

1590: III. Murad'ın; Üsküdar ve Bursa kadılarına, Seyyid İsmail'in arazi hudutlarının işaretlenmesi ve buna göre hüccet⁽¹⁾ verilmesi hakkındaki fermânı.

11-20.Eylül.1742: Üsküdar'a tâbi Kuzguncuk'ta, başkalarının müdahalesi olmaksızın kaza sonucu ölenlerin defnedilmesi için diyet öşrü⁽²⁾ talep edilmemesine dair hüküm.

1743: I. Mahmut'un; Üsküdar'dan Şam'a kadar olan yerlerdeki kadılara, Üsküdar'dan Şam'a gidip gelen tatarlara⁽³⁾ ve maiyetindekilere menzil⁽⁴⁾ beygiri verilmesi hakkındaki fermânı.

22-31.Mayıs.1746: Üsküdar'da sahibinin mal ve eşyalarını çalan kölenin araştırılmasına ve yakalandığı yerden İstanbul'a gönderilmesine dair hüküm.

17-26.Ekim.1746: Üsküdar'da mahallelere çöp dökülmemesine ve çöp dökenlerin Üsküdar yeniçeri zabiti ve ustası marifetiyle yola getirilmesine dair hüküm.

10-18.Şubat.1749: Üsküdar'da ehil olmayan şahısların tekke kurmasının önlenmesine dair hüküm.

13-22.Eylül.1750: Üsküdar'da kıpti taifesinin⁽⁵⁾ mahalle aralarında iskân olunmayıp kendilerine tahsis olunan mahallede iskân olunmalarına dair hüküm.

04-12.Nisan.1755: İstanbul, Galata, Üsküdar ve tâbi olan yerlerde müslüm ve gayrimüslimler için inşa olunacak evlerin yükseklikleri ile ilgili nizamaya uyulmasına dair hüküm.

15-24.Ekim.1757: Üsküdar'a bağlı Sofular köyünde mülk koruya müdahale ederek ağaçları kesen ve sahiplerini döven, mahkeme huzuruna çıkmayıp firar eden şahısların zabıt tarafından yakalanarak ilgili kadılıkta yargılanmalarına, muhalefet ederlerse Asitane (İstanbul)'ye gönderilmelerine dair hüküm.

⁽¹⁾ Delil, bir fiilin ispatına yol açan şey.

⁽²⁾ Ölü için verilen mal veya tazminat bedeli.

⁽³⁾ Posta hizmetlerinin kuruluşundan evvel bu görev, özellikle Tatar denilen postacılar tarafından yerine getirilmiştir.

⁽⁴⁾ Kervanların, posta tatarlarının at değiştirdikleri yer.

⁽⁵⁾ Çingene halkı.

28.Mayıs-06.Haziran.1759: Gebze'ye tâbi Darıca köyünde ehl-i zimmet⁽⁶⁾ reayanın, müslüman ahaliye yaptıkları zulüm ve kötülüklerin önlenmesi hususunda Üsküdar kadısının tayin edeceği bir naip tarafından atanacak bir mübaşir marifetiyle Asitane'ye götürülmesine dair hüküm.

09-18.Mart.1760: Üsküdar'a tâbi Çekmeköyü yakınındaki Baltacı çiftliğini mesken tutarak ahaliye zulüm ve kötülükte bulunan ve halen firarda bulunan eşkiyanın mübaşir tarafından yakalanarak Asitane'ye getirilmesine dair hüküm.

05-14.Nisan.1762: Üsküdar'da bazı bakkal dükkanlarını dolandırıp firar eden ve halen Silivri'de tutuklu bulunan şahısların muhakeme olunmak üzere Asitane'ye getirilmesine dair hüküm.

27.Aralık.1763-04.Ocak.1764: Üsküdar'a tâbi Kurtköy'de ev basarak mal gaspeden ve mülk bağı zapteden şahıslardan sözkonusu eşya ve bağın geri alınması hususunun ilgili kadılıkta görülmesine dair hüküm.

B- Vakıf Sistemi:

Vakıflara ilişkin şu bilgilerin verilmesinde yarar vardır: Vakıf; ayakta durmak, durdurmak anlamına gelir. Ama, burada kullanılan anlamda, bir mülkü ve varlığı kamunun yararına olmak üzere sonsuza kadar tahsis etmektir. Tarihsel uygulamalar ve kaynaklar göstermektedir ki, dünyada vakıflar önce dinsel olarak başlamış ve zamanla insanî nedenler, uygarlık gereksinimleri ve sosyal zorunluluklar sonucu gelişmiştir (Pakalın. 1983. 577). Vakıfların kurulmasında sözkonusu toprak olursa, ozaman rakabe (mülkiyet), tasarruf ve intifa (kullanma) hakkı kavramları gündeme gelir. Osmanlı devleti, mülkiyetin kendisinde kalması kaydıyla tasarruf ve kullanma haklarını ayrı ayrı reayaya devretmiştir (İnalçık. 2000. c.1. 148). Fatih Kanunnamelerinde vakıf uygulamalarına ilişkin çok önemli reformlar yapılmıştır. Çünkü ozamana kadar vakıflardaki görevlilerin atamaları ve işten çıkarılmaları vakıf mütevellî heyetinin karar ve arzusuna bağlı iken, yeni kanunname ile bu yöndeki uygulamaların, ancak Divan'ın kararı ve padişahın beratıyla yürütülmesi esası getirilmiş ve vakıflar üzerindeki devlet denetimi bu yolla güçlendirilmiştir (Yalçın. 1979. 68).

Öte yandan 16. yüzyılda Osmanlı devletindeki eğitim, sosyal güvenlik ve hayır hizmetlerinin önemli bir bölümünü karşılayan birimler olarak vakıflar kamu gelirlerinde yüzde 2 lik bir paya sahip olmuşlardır (Yalçın. 1979. 98).

Vakıflar bağlamında; vakıf emlâkine ilişkin ihtilaf, yangında yanan vakıf beratları, vakıf bostanında ziraat yapılması, vakıf odalarına müdahale edilmesi, vakıf köylerinden kanunsuz istekte bulunulması, vakıf arsası üzerine inşa edilen bina, vakıf mütevellîliği hizmeti, vakfa ait bostanın mülk eviyle değiş-tokuşu, bazı arsa ve binaların mülkiyeti hakkında ihtilaf, vakıf camiinin tamiri, vakfa ait sarayın arsa ve evlerle değiş-tokuşu, kayıtsız bir mescidin vakıf tarafından yönetimi ve bir vakfa ait bir sarayın diğer vakıf tarafından zaptedilmesi hususundaki ferman-hüküm-berat örnekleri verilmektedir (Uzunçarşılı-Baybura-Altındağ. 1985 ve Kal'a. 1998-a. IV):

1603: III. Mehmed'in; Üsküdar kadısına, Zeyrek Ağa hayatta iken Yorganî tekkesine vakfettiği bazı emlâkin mirasçılarına vasi tayin olunan Halil

⁽⁶⁾ İslam devletinin tabiiyetini kabul etmiş gayrimüslimler.

müteferrika(7) tarafından vakfiyeti tanınmayarak tasarruf edilmek istendiği, Seyyid İsmail'in arzı üzerine keyfiyet mahkemece tahkik edilmiş ve vakfın sıhhatine karar verilmiş olduğu hakkında fermanı.

1604: I. Ahmet'in; Kayseri kadısıyla evkaf müfettişine, Kayseri'de Yorganî-Şeyhzade tekkesi dervişlerinin Zeyrek adındaki bir zatın Üsküdar'da bulunan bazı emlakini tekke dervişlerine vakfettiği, sonradan ihtilaf çıktığından mahkemece yapılan vakıfnâme ve fetvaya göre amel edilmesine dair fermanı.

1623: IV. Murad'ın; Galata kadısına, İstanbul ve Üsküdar'da İskender Paşa evkafından Büyükdere'deki çayırın, Sinan Paşa vakfı tarafından idare edilmesine ve kimsenin müdahale etmemesine dair olup yangında yanan beratların yenilendiği hakkındaki fermanı.

1623: IV. Murad'ın; Üsküdar kadısına, Tırhala'da vefat eden Osman Şah Bey'in, Üsküdar'da Kadıköyü'ndeki muallimhaneye vakfedilen bostan yerlerinin, mütevelliler tarafından ziraat edilerek hasılat fazlasının muallimhaneye ve sair hayrata sarfedilmesi hakkında hükmi.

1676: IV. Mehmed'in; Üsküdar kadısına, Saray-ı Cedit ağası Yakup Ağa'nın Üsküdar'da Kazasker mahallesinde yeni yaptırdığı ve eski vakfa ilhak ettirdiği beş odaya başkalarının müdahalelerinin menî hakkında fermanı.

1685: IV. Mehmed'in; Bursa'da Yıldırım Beyazıd camii imaretleri evkafından Üsküdar'da Tunalı köyü ile Gebze nahiyesinin Üsküdar'a muayyen miktar beygir ve parayı verdikten sonra bu köylerden başka isteklerde bulunulmaması hakkında fermanı.

26.Kasım-04.Aralık.1755: Üsküdar'da Mihrimah Sultan Vakfı'nın kiracıları olan debbağ esnafının deri alım ve tevzi nizamına muhalefet eden Safiye Sultan Vakfı kiracıları olan debbağ esnafının müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

19-27.Temmuz.1756: Üsküdar'da bulunan Demirci çiftliği zaviyesi(8) vakfının mütevelliliği hizmetini yürüten Şeyh Ali isimli şahsa müdahale edilmemesine dair hüküm.

02-10.Mart.1758: Üsküdar Şeyh Selami Ali mahallesinde bulunan bazı arsa ve binaların mülkiyeti hususunda aynı adla bulunan vakıf ile bu yerlerin mutasarrıfı olan şahıslar arasında ortaya çıkan ihtilafta dair hüküm.

17-26.Temmuz.1758: Üsküdar İhsaniye mahallesindeki lağımın, vakıf şartına uygun olarak Sultan Orhan Camii vakfı tarafından tamir olunmasına dair hüküm.

20-29.Ocak.1759: Ayşe Sultan vakfına ait Üsküdar Kızkulesi karşısındaki Ayazma sarayının, iki adet arsa ve sekiz adet ev ile değiş-tokuşuna dair hüküm.

14-23.Mart.1764: Gazi Sinan Paşa vakfı akaratından olan Üsküdar Sinan Paşa sarayını haksız yere zapteden Nuruosmaniye vakfının müdahalesinin önlenmesine, bu yerlerin Gazi Sinan Paşa vakfı tarafından zaptına dair hüküm.

(7) Hükümdar, vezir ve diğer üst düzey görevlilerin maiyetinde hademe türünden hizmet erbabı.

(8) Tekke'nin küçüğüne verilen ad.

C- Esnaf Kesimi:

Esnafa ilişkin birlikleri, nizamları ve düzenlemeleri açıklamadan önce, bazı kavramları ve bu toplumsal tabaka ile ilgili süreçleri açıklamak gerekir:

Esnaf; ürettiği ürüne ve üretim biçimine göre, mal üreten veya hizmet üreten esnaf olarak iki temel gruba ayrılır. Konumuzun kapsamı içindeki grup, özellikle Üsküdar gibi kazalarda ve genellikle şehirlerde örgütlenen ve mal ve hizmet üreten esnafdır. Bu bağlamda ehl-i hurfet ve ehl-i sanat kavramları yalnızca şehirlerdeki esnaf için kullanılır. Bu kavramlar, belirli bir beceriyi gerektiren iş ve meslekleri ifade etmektedir.

18. yüzyıldan önce esnaf kavramı çok yaygın değildi, ancak yaygın olarak sınıf anlamında kullanılıyordu. Bu yüzyılın sonlarından itibaren iş ve meslekler, üretilen mal ve hizmetin niteliğine göre (örneğin debbağ esnafı, fırıncı esnafı gibi) ifade edilmekte idi. Burada esnaf kavramının sınıf veya sınıflar anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Esnaf kavramıyla doğrudan ilgili bir başka kavram ise loncadır. Bu kavramın 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanıldığı ve 18. yüzyılda yaygınlaştığı görülmüştür. Lonca kelimesi iki anlamda kullanılmıştır: Birincisi; örgütlenmiş esnafın çeşitli mal ve hizmet üretim faaliyetlerinin yapıldığı belirli bir yer anlamındadır. İkincisi; örgütlenmiş esnaf anlamındadır ve zamanla daha çok ikinci anlam ağırlık kazanmıştır. Zaten loncaya ilişkin belgelerde esnaf birliklerine ilişkin kural ve düzenlemeler sözkonusu olagelmıştır (Kal'a. 1998-b. 40-42, 49-50).

Ele alınan 16. ve 18. yüzyıllar klasik esnaf birliği yapısında önemli gelişimlerin yaşandığı bir dönemdir (Ülgener. 1951. 52-54). Belirli bir mesleği bağımsız şekilde yapma hakkını belirten gedik kavramı da yaygın olarak 17. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmıştır. Bu esnaf birliklerine tanınan tekel haklarının, Fatih döneminden başlayarak giderek esnaf lehine geliştirildiği görülmektedir.

Gedik ile ilgili düzenlemeler gedik hakkı olarak bilinir, ki bu hakka ilişkin olarak geliştirilmiş düzenleme ve uygulamalar, esnaf birliklerince bir tür esnaf nizamının oluşturulması demektir. Merkezî devletin bu nizamları onaylamaları, ilgili kişiye ustalık hakkı verme yetkisinin esnaf birliklerine tanınması anlamına gelir. Bu da her esnaf birliğinin kendi esnaf nizamlarını oluşturmasının yolunu açmıştır.

Gedik'in daha açık anlamı; esnafın mal ve hizmetleri satınması, üretmesi ve satmasıyla ilgili olarak esnaf birliklerine verilen hukukî ve iktisadî haklar ve yükümlülüklerdir. Yani, devletin ve esnaf birliklerinin 17. yüzyıldan başlayarak doğan tekellere dayalı bir üretim sistemi oluşmuştur (Kal'a. 1998-b. 51-52, 59). Bu bağlamda örneğin, İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar esnafına ait üretim tekeli düzenlemesinde, üretimi yapan esnafın adları yanında, dükkanların bulunduğu yerler bile ayrı ayrı yazılmıştır (Kal'a. 1998-b. 204, 208, 211 ve 214).

Esnaf bağlamında; kalaycı, kalemtraş ve bıçakçı, basmacı, abacı ve bezzâz, yağcı, nalçacı esnafı, amelelerin çalışma nizamı, hamal ve arabacıların yük ve narh nizamları, iskele kayıkçıları, debbağ, manav, saka ve nalıncı esnafı hususundaki nizam ve hüküm örnekleri verilmektedir (Kal'a. 1998-a. VII ve VIII):

29.Nisan.1726: İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da kalaycı esnafının bakır kapları kum ile temizledikten sonra pak kalaylamalarını belirten nizam.

11.Haziran.1726: İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki kalemtıraş ve bıçakçı esnafının üretimde kara demir değil halis çelik kullanması, vasıfsız kişilerin üretim yapmamasını belirten nizam.

07.Temmuz.1726: İstanbul, Eyüp, Galata, Kasımpaşa'daki duhancı (tütiüncü) esnafının, tütiüne armut kurusu, incir yaprağı, bal ve pekmez karıştırmamalarını belirten nizam.

31.Temmuz.1726: İstanbul ve Üsküdar'daki basmacı esnafının üretim nizamında basmanın itina ile üretilmesi, kalitesiz ve düşük gramajda olmamasını belirten nizam.

02.Ağustos.1726: İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki abacı ve bezzâz (manifaturacı) esnafının dükkan açma nizamı.

02.Ekim.1726: İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'de bezir (keten) yağcı esnafının üretimini yağhanelerde yapması, bezir konulan kapların ve ölçeklerin ayrılması ve karıştırılmaması nizamı.

20.Ekim.1726: İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'deki nalçacı esnafının çaktıkları malın kaliteli olmasını belirten nizam.

29.Kasım-08.Aralık.1742: Hassa nakkâşan esnafının nakkaşbaşılık, ustalık, kalfalık ve çıraklık nizamına ve bu nizama muhalefet edenlerin tedibine dair nakkâşbaşının arzuhalı üzere İstanbul ve Galata kadıları ile Hâslar ve Üsküdar kazaları naiplerine hüküm.

29.Nisan-08.Mayıs.1749: İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'teki keresteci esnafının dükkân adedi ve dükkân açma nizamına dair hüküm.

15-24.Ocak.1755: İstanbul, Galata, Eyüp ve Tophane'deki işkembeci esnafı ile aşçı esnafının işkembe çorbası ve şirden imali nizamına dair hüküm.

13-22.Mayıs.1755: Helva yapımı ve satışı nizamına dair hükmün yenilenmesi için esnafın arzuhalı üzere İstanbul ve Galata kadıları ile Üsküdar ve Hâslar naiplerine hüküm.

31.Temmuz-08.Ağustos.1755: İstanbul, Üsküdar ve Eyüp'teki sütçü ve yoğurtçu esnafının süt alım satım nizamına dair hükmün yenilenmesi için esnafın arzuhalı üzere İstanbul kadısına hüküm.

11-20.Nisan.1757: İstanbul ve Üsküdar'da piring, sîm ve abanoz işleyen esnafın imâlat ve ustalık nizamına dair İstanbul kadısına hüküm.

11-20.Ocak.1758: İstanbul Fazlı Paşa sarayındaki ibrişim bükücü esnafı ile kazzaz esnafı ve basmacı esnafının alım satım ve dükkan açma nizamlarına dair hükmün yenilenmesi için İstanbul, Galata ve Üsküdar naiblerine hüküm.

30.Ocak-09.Şubat.1758: İstanbul'da keçeci ve debbağ esnafının deri, yapağı ve yün satınalma nizamlarına dair hükmün yenilenmesi için İstanbul, Üsküdar, Galata ve Hâslar kadılarına hüküm.

11-20.Kasım.1758: İstanbul'da akçı esnafı ve boyacı esnafının dükkan açma, dükkan adedi, ustalık, kalfalık, çıraklık ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlara muhalefetin önlenmesine dair akçı esnafının arzuhalı üzere İstanbul, Galata, Üsküdar kadılarına, Hâslar naibine ve Haremeyn müfettişine hüküm.

18-27.Mayıs.1759: *Fes ve peştemal satan esnafın satış nizamına dair hükmün yenilenmesi için esnafın arzuhali üzere İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına hüküm.*

17-25.Haziran.1759: *Üsküdar'daki enfiyeci esnafının üretim, satış ve dükkan açma nizamına dair esnafın arzuhali üzere İstanbul, Galata, Edirne, Bursa, İzmir ve Selanik kadılarına hüküm.*

04-13.Haziran.1761: *Ekmekçi, çörekçi ve simitçi esnafının alım satım ve imalat tahsisi nizamlarına dair İstanbul kadısının ilâmı üzere İstanbul, Üsküdar ve Galata kadılarına ve Hâslar naibine hüküm.*

18-27.Kasım.1762: *İstanbul'da tüfek kurşunu ve barut satan vezneci dükkanı esnafı ve attar esnafının dükkan açma, tahsis, alım satım nizamlarına ve bu nizamla muhalefet eden esnafın sanattan ihracına dair Üsküdar naibinin ilâmı üzere Üsküdar kadısına hüküm.*

02-11.Mayıs.1765: *Üsküdar iskelesinde arka hamalları ve arabacıların yük taşıma ve narh nizamlarına arka hamalları tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair hüküm.*

27.Haziran-06.Temmuz.1768: *Üsküdar'da manav esnafının çalışma nizamına ve bu nizama, kaldırımlar üzerine küfe ve tabla koymak suretiyle esnaftan bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair hüküm.*

15-24.Ağustos.1768: *Üsküdar saka esnafının gedik nizamına ve Üsküdar'da vukubulabilecek yangınlar için görevlendirilmelerine dair hüküm.*

01-10.Haziran.1775: *İstanbul'da Üsküdar ve Yedikule debbağlarının deri alım ve tahsis nizamlarına ve bu nizamlar hususunda iki esnaf zümresi arasında vukubulan anlaşmazlığın giderilmesi için verilen hükmün yenilenmesine dair hüküm.*

28-Ağustos-06.Eylül.1775: *İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'te saka taifesinin gedik nizamına ve bu nizama yabancılar ve bazı yahudiler tarafından yapılan müdahalenin önlenmesine dair hüküm.*

20-29.Nisan.1776: *Üsküdar, Büyük İskele, Mumhane, Kavak, Ayazma, Kadıköy, Kuzguncuk, İstavroz, Çengel, Kandilli vs. iskele kayıkçılarının yolcu taşıma ve ücret nizamlarına yapılan müdahalenin önlenmesine dair hüküm.*

D- Tarım Sektörü

Tarıma ilişkin olarak; mülk bahçeler, mîrî koru ve köylerin muhafazası, mera ve çayırlara müdahalelerin önlenmesi, reyanın kayıtlı oldukları köylere nakil ve iskân olunması, bağ mahsulü ve malı konusundaki ihtilafın giderilmesi, mülk çayıra müdahalenin önlenmesi, tarla ve bostanlara zarar verilmemesi, mîrî koyunlara ait otlaklara başka koyunların girmemesi, temessüklü çayır ve otlaklara müdahale edilmemesi, baği bozup mezarlık yapılmasının önlenmesi, mandıraya ait hayvanların ekili araziye sokulmaması hususundaki örnekler aşağıda verilmektedir (Kal'a. 1998-a. IV ve X):

02-11.Ağustos.1743: *Üsküdar'da Hasancan yaylası isimli yerde bulunan, şahsa ait mülk bahçeyi zapteden kişinin müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.*

24.Nisan-03.Mayıs.1744: Üsküdar ve Yoros kazalarındaki mîrî(9) koru ve köylerin muhafaza olunmasına dair nizamı muhalefet ederek mîrî koru ve köyleri zapteden diğer kişilerin müdahalelerinin önlenmesine dair hüküm.

23-31.Mayıs.1745: Üsküdar'da mîrî koyunların otlatılıp sulandığı mezra(10)a ve çayırlara müdahale ederek buralarda kendi koyunlarını otlatan koyun sahipleri ve kasapların müdahalelerinin önlenmesine dair hüküm.

09-18.Ağustos.1746: Kayseri'ye bağlı Esidon, Gesi ve çevresindeki köylerin kayıtlı reayasından olup İstanbul, Galata, Üsküdar ve Edirne'ye göç eden reayanın kayıtlı oldukları köylere nakl ve iskân olunmalarına dair hüküm.

29.Ağustos-07.Eylül.1746: Üsküdar'a bağlı Karamürsel'de, bağ mahsulünü ve malını zaptettiği iddiasıyla, vefat eden şahsın terekkesinden mal talep eden kişi ile mirasçı küçüklerin vasisi arasındaki ihtilafın ilgili kadılıkta görülmesine dair hüküm.

08-17.Haziran.1748: Üsküdar'a bağlı Soğanlık köyü ahalisinden olup keçi vesair davarlarını Soğanlık ve Yakacık köylerinde bulunan tarla, bostan vesair yerlere salarak buralara zarar vermelerine sebep olan kişilerin müdahalelerinin önlenmesine dair hüküm.

11-20.Ocak.1758: Sivas sancağı Küre köyü kayıtlı reayasından olup İstanbul ve Üsküdar'a göç eden reayanın göçlerinin üzerinden (on) sene geçmemişse tekrar köyelerine nakil ve iskân olunmamalarına dair hüküm.

20-29.Nisan.1758: Üsküdar'da Osman adlı şahsın tapu ve temessükle (yapışık olarak) mutasarrıf olduğu Miskinler çayırına müdahale edilmemesine dair hüküm.

24.Ekim-01.Kasım.1758: Mihrimah Sultan vakfına ait, Üsküdar'a tâbi Tekfurçayır'da temessüklü toprakları zaptetmek isteyen şahısların müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

22.Kasım-01.Aralık.1758: Üsküdar Hürmetlik'de bağı bozup mezarlık yapmak isteyen şahsın müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

E- Finans ve Ticaret Süreci:

e.1/ Finans bağlamında; borç-alacak ilişkisi ve ihtilafı, malların güvenli nakli, hazinenin güven içinde mahalline varması hususundaki ferman ve hüküm örnekleri verilmektedir (Kal'a. 1998-a. VI ve Uzunçarşılı-Baybura-Altındağ. 1985):

03-11.Haziran.1744: Üsküdar'a tâbi Darıca'da, muhtelif kişilerden borç alıp bağ, bahçe, tarla ve evini alacaklıların her birine rehin gösteren kişinin boçlarının taksitlendirilerek ödettirilmesine dair hüküm.

⁽⁹⁾ Devlet malı anlamında kullanılır.

⁽¹⁰⁾ Tarıma ayrılmış geniş arazi.

29.Mayıs-07.Haziran.1748: Kastamonu sancağı mukataasından toplanan mîrî malların güvenli bir şekilde Üsküdar'a nakledilmesi için yol üzerinde gerekli tedbirlerin alınmasına dair hüküm.

1775: Abdülhamid'in; Üsküdar'dan Musul'a kadar olan yerlerin kadılarına, ayan ve zâbitanlarına, Musul eyaletine tayin edilen Mehmet Emin Paşa'nın maiyetiyle giden hazinenin mahalline selametle varması için her türlü yardımın yapılması hakkında fermanı.

14-23.Mart.1775: Üsküdar'a tâbi Yarlıca köyünde, şahıslar arasında buğday bahasından doğan borç-alacak ihtilaflarının ilgili kadılıkta görülmesine dair hüküm.

20.Ekim.1783: Üsküdar'da, borcunu ödemediği Bandırma'ya firar eden şahıstan borcun tahsil olunması hususunun çavuş mübaşeretiyle (girişimiyle) ilgili kadılıkta görülmesine dair hüküm.

e.2/ Ticaret bağlamında; ürünlerin nakli, bir tüccarın öldürülmesi, zahire nakli, kömür çıkarma, carie alım-satımı nizamlarına ilişkin hüküm örnekleri verilmektedir (Kal'a.1998.III):

03-12.Ağustos.1742: Maltepe, Kartal ve Pendik reayasının, bostanlarında yetiştirdikleri mahsullerini kayık ile Çöplük iskelesine naklederek burada satmalarına, Üsküdar kayıkçılarına mahsus iskeleye yanaşmamalarına dair hüküm.

22-30.Aralık.1758: Üsküdar ve Kaymas arasında tüccarı öldüren kişilerle ilgili davanın ilgili kadılıkta görülmesine dair hüküm.

06-15.Temmuz.1759: Üsküdar'da köy rençber ve reayasının yetiştirdikleri zahire vesair emtiayı İstanbul'a nakletme, satma ve narh nizamına ve bu nizamla muhalefetin önlenmesine dair hüküm.

23.Temmuz-01.Ağustos.1762: Üsküdar civarındaki dağlardan kömür çıkartma, arabalarla nakletme, satma nizamına dair hüküm.

07-16.Ağustos.1766: Carie alım-satımına ve hile ile bu nizamla muhalefet edenlerle ilgili davaların hûzûr-ı asafide (vezir huzurunda) görülmesine dair hüküm.

F- Vergileme

Vergileme bağlamında; avarız ve tekalif'ten muaflık, bedel-i lağım, gerekenden fazla ve az vergi tahakkuku, vergi konusu olmayan köy ahalisinden vergi talebi, tapu resmi, timar mahsulünün azalması, ispenç vergisi, voyvodaların köye müdahalesi, reayadan fazla vergi talebi, köy otlaklarının kullanıp-kullandırma yoluyla vergi talebi, bostancıbaşı tarafından alınan vergi, dümen ve liman vergisi, köy iltizamına müdahale, dış ülkelerden enfiye getirilmesinin yasaklanması, vergi ödeyen halktan tayinat talep edilmesi, yaşlı ve sakat kişinin raiyyet vergisinden muaf tutulması, ihtisap ve ihzariye vergisi hususundaki hatt-ı hûmâyûn, ferman ve hüküm örnekleri verilmektedir (Uzunçarşılı-Baybura-Altındağ. 1985 ve 1988 ve Kal'a. 1998-a. IV, VI ve X):

1627: IV. Murad'ın; Üsküdar kadısına, Üsküdar'a tâbi Kandıra nahiyesinde Çakırlı ve Sınarlı köyleri her sene Anbar-ı Âmire'ye (devlet anbarına) 500 gemi tahtası verdiklerinden ve avâriz(11) ve tekâliften muaf olduklarından başka rahatsız edilmemeleri hakkında hüküm ve hatt-ı hûmayûnu.

1650: IV. Mehmed'in; İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp kadılarına, her sene sefer ihtiyacı için kazalarda verilen bedel-i lağım(12) akçesinin 1651 senesine ait olanının tahsili ve hazineye teslimi hakkında fermanı.

11-20.Eylül.1742: Adalar'a tâbi Viran köyünde, ahalinin bir kısmına ödemesi gerekenden fazla, bir kısmına ise ödemesi gerekenden daha az seferiye vergisi(13) ve hazariye vergisi(14) tahakkuk ettiren vergi toplama memurlarının taaddilerinin (tecaviûze uğramalarının) önlenmesine dair hüküm.

30.Eylül-09.Ekim.1743: Üsküdar'daki bahçıvan esnafının vergi ödeme nizamına ve bu nizama muhalefetin önlenmesine dair Üsküdar kazası naibinin ilamı üzere hüküm.

16-25.Mart.1744: Üsküdar'a bağlı Akabad köyünde vergi konusu emlak ve yerleri olmayan köy ahalisinden vergi talep eden ehl-i örf(15) taifesinin müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

17-26.Kasım.1744: Üsküdar'a bağlı köyde, tapuya müstahak mirasçı bırakmaksızın vefat eden kişinin tasarrufundaki çayırın tapu resmi(16) alınarak aynı köyde bulunan şahıs tasarrufuna verilmesinin engellenmemesine dair hüküm.

15-24.Ocak.1745: Üsküdar'a bağlı timar köylere dışarıdan müdahale ederek vergi toplayan ve timar mahsulünün azalmasına sebep olan mirmiran, bostancı hasekileri ve korucuların müdahalelerinin önlenmesine dair hüküm.

05-14.Mayıs.1745: Üsküdar'a bağlı İstavroz, Kuzguncuk ve Çengel köyleri kayıtlı reayasından olmayan bahçıvan taifesinden ispençe vergisi(17) talep eden Kuzguncuk köyü subaşısının müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

29.Ağustos-07.Eylül.1746: Sultan Selim vakfına ait Üsküdar'a bağlı Kadı köyünde üzerlerine düşen vergileri tamamıyla ödeyen köy ahalisini cezalandıran Ali Haseki isimli voyvoda(18)nün yerine vekil tayin edilmesine ve voyvodanın köye müdahale etmesinin önlenmesine dair hüküm.

(11) Olağanüstü durumlarda ve savaş nedeniyle alınan vergi.

(12) Kaleleri düşürmek veya düşmana zarar vermek için açılan ve barut konulup atılan yer.

(13) Savaş nedeniyle alınan olağanüstü vergi.

(14) Barış dönemlerinde ordunun talim ve hazırlıkları için alınan vergi.

(15) İdare memurları.

(16) Devlet arazisi üzerindeki binalardan ve tarımdan alıkonulan kuru vb yerlerde arazinin bu şekilde kullanımı nedeniyle peşin olarak alınan vergi.

(17) Tavuk ve horoz gibi kümes hayvanları üzerinden alınan vergi.

(18) Reis, subaşı, ağa gibi çeşitli anlamlara gelen ve slavca olan bir kavramdır.

18-27.Ağustos.1747: Üsküdar'a bağlı Kuzguncuk köyünde üzerlerine düşen öşür vesair vergilerini ödeyen reayadan fazla vergi talep eden köy zabitanın müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

24.Kasım-03.Aralık.1747: Sultan Selim vakfına ait Kartal'a bağlı Dudullu köyünde köy otlaklarını kullanan ve başkalarına da kullandırıp bu kişilerden vergi almak isteyen reayanın müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

15-24.Ocak.1755: İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar, Fener, Balat ve Hasköy iskelelerinde yük boşaltan gemilerden alınacak dümen ve liman vergisi nizamına dair hüküm.

05-14.Temmuz.1760: Valide Sultan vakfına ait, Üsküdar'a tâbi Soğanlı, Samandıra ve Saliç köylerinin eski mültezimi olan şahsın bu köyler iltizamına müdahalesinin önlenmesine dair hüküm.

1766: III. Mustafa'nın; yeniçeri ağasına, Galata, voyvodasına, hassa bostancı başısına, İstanbul gümrük eminine, devletin önemli varidatından olan enfiyenin ancak Üsküdar'da ve Balyabadra'daki iki imâlathanede yapılacağına ve dış memleketlerden enfiye getirilmesinin yasak olduğu hakkında fermanı.

17-26.Temmuz.1777: Üsküdar kadısına, Kadıköy'e tâbi Dudullu köyünde meskûn olup yaşlı ve sakat olan kişinin raiyyet(19) vergisinden muaf tutulmasına dair hüküm.

27.Temmuz-04.Ağustos.1777: Üsküdar kazasında Gebze vesair nahiyelerin ihtisap ve ihzariye(20) vergilerinin Kapucuoğulları'na tevcih olunduğuna ve bu vergilerin bu şahıslar tarafından toplanmasına müdahale olunmamasına dair hüküm.

IV- SONUÇ

16.-18. yüzyıllardaki bazı hatt-ı hûmayûn, ferman, hüküm ve beratlarda yakından izlenebileceği üzere, Osmanlı Devleti yönetimi, bir yandan tüm ülkeye öte yandan Üsküdar'a ilişkin şehir sosyal ve ekonomik yaşamını, vakıflar rejimini, esnaf teşkilatını ve kurumlarını, tarımsal süreci ve düzeni, finans ve ticaret hayatını ve vergileme sistemini, yaşamın tüm hücre, doku ve işlemleri itibarıyla hem yaygın düzeyde hem de yakından takip etmekte ve düzenlemektedir.

Üsküdar'da şehrin ekonomik ve sosyal yaşamını ve kurumlarını, iktisadî süreçleri ve vergileme sistemini düzenleme ve bu konularda tasarrufta bulunma açısından göze çarpan temel aşamalar şu sırayla gerçekleşmektedir:

Önce; hatt-ı hûmayûn, ferman, hüküm ve beratlar yoluyla sistemin çalışmasına yönelik önlemler alınmaktadır.

Gerek düzenleme amacıyla gerekse ortaya çıkacak/çıkan sorunları çözmek amacıyla alınan önlem ve kararlara karşı tutum ve tasarruflar ortaya çıktığında, sistemin uyarı süreci

(19) Tebea, uyruklu.

(20) Devletçe görülen lüzum üzerine çağrılanların daveti için gönderilen muhız vs. gibi görevliye verilen yol masrafına karşılık olarak alınan para.

karşımıza çıkmaktadır. Burada, ilke ve teamüllere uymak gerektiği hatırlatılmakta ve uyumsuzluk ihtimaline karşı da muhtemel müeyyide ve ceza hükmü belirtilmektedir.

Önlemlerin ve uyarıların yetersiz kalması veya yeteri derecede sonuç vermemesi durumunda, ilgili failin, cezalandırılması amacıyla ve nihaî olarak İstanbul'a celbedilmesi emri verilmektedir.

Böylece ülkenin sosyal yaşamını ve vakıf gibi kurumlarını, temelde esnaf teşkilatına dayalı üretici kesimini, tarım sürecini, finansman ve ticaret sektörünü ve nihayet vergileme sistemini Üsküdar şehir yaşamı bağlamında izlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa. (1974). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, Cilt 2 (1453-1559), İstanbul, Cem Yayınevi.
- AKDAĞ, Mustafa. (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyanları"*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- ERGIN, Osman Nuri. (1996), *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- FAROQHI, Suraiya. (2004), "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Cilt 2 (1600-1914), (Çev: A. Berktaş), (Ed: H. İnalcık-D.Quataert), İstanbul, Eren Yayıncılık.
- FINDLEY, Carter V. (1994), *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Babîlî (1789-1922)*, (Çev: L. Boyacı-İ. Akyol), İstanbul, İz Yayıncılık.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (1988), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İNALCIK, Halil. (1996), *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- İNALCIK, Halil. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi.cilt 1(1300-1600)*, (Çev: H. Berktaş), (Ed: H. İnalcık-D. Quataert), İstanbul, Eren Yayıncılık.
- İNALCIK, Halil ve Donald QUATAERT. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2(1600-1914)*, (Çev: A. Berktaş-S. Andıç-S. Alper), (Ed: H. İnalcık-D. Quataert), İstanbul, Eren Yayıncılık.
- KAL'A, Ahmet. (1998-a), *İstanbul Külliyyatı-İstanbul Ahkâm Defterleri*, (Sosyal Hayat, Vakıf, Esnaf, Tarım, Ticaret, Finans tarihleri, II-IX ciltler), İstanbul.İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- KAL'A, Ahmet. (1998-b), *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları: I*, İstanbul.İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- ÖZKAYA, Yücel. (1977), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara.Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (3 Cilt), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı.
- QUATAERT, Donald. (2004), "19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri - 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ccilt 2(1600-1914)*, (Ed: İnalcık-Quataert), (Çev: A. Berktaş-S. Andıç-S. Alper), İstanbul, Eren Yayıncılık.
- UNAT, Faik Reşit. (1988), *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu.*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, İbrahim Kemâl Baybura ve Ülkü Altındağ. (1985), *Fermânlar*: I. Fasikül (No.E.1-12476), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, İbrahim Kemâl Baybura ve Ülkü Altındağ. (1988), *Hükümler-Beratlar*: II. Fasikül (No.E. 1-12476), Ankara, Türk Tarih Kurumu.

ÜLGENER, Sabri F. (1951), *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Müvazenesizlik Meselesi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ya. No: 56.

YALÇIN, Aydın, (1979), *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası.